

ОМОФОРМІЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Описано результати аналізу структурно-семантичних характеристик міжчастини-номовних морфологічних омонімів сучасної німецької мови, здійсненого на основі розробленої спеціальної методики виявлення омоформів.

Ключові слова: міжчастини-номовні морфологічні омоніми, омонімічний ряд, автоматичний морфологічний аналіз, словник словоформ.

Описаны результаты анализа структурно-семантических характеристик межчастеречных морфологических омонимов современного немецкого языка, проведенного на основе разработанной специальной методики выявления омоформов.

Ключевые слова: межчастеречные морфологические омонимы, омонимический ряд, автоматический морфологический анализ, словарь словоформ.

The article represents the results of realized the structural-semantic characteristics of the morphological homonyms of the contemporary German language. The methodological principles of the developed research tools have allowed to form a list of morphological homonyms in German.

Key words: morphological homonyms, linguistic database, pattern of morphological homonyms, the dictionary of word forms.

Омонімія як явище збігу в одному звучанні різних за значенням слів здавна привертає до себе увагу як лінгвістів, так і філософів. Основна причина посиленої уваги полягає в тому, що наявність омонімії суперечить логічності мови, раціональній цілеспрямованості мовного знака, єдності знака і значення, основному закону мовного знака. Омонімія стала предметом цілої низки досліджень, у яких розглядаються передовсім критерії розмежування омонімів і багатозначних слів, причини збереження омонімів у мові, принципи їх типологічної класифікації, питання про випадковість чи закономірність омонімії як мовного явища (Л.О. Булаховський, О.О. Потєбня, О. Єсперсен, В.В. Виноградов, Р. Бріджес, Е. Оманн, В.І. Абаєв, Л.В. Малаховський та ін.). Проте у більшості праць з омонімії дослідники обмежуються розглядом

формально-сміслових відношень на рівні лексем, тобто ігнорують факти словозміни, здатності слова виступати в декількох формах, які розрізняються за граматичним значенням і звучанням. Це зумовлено насамперед тим, що омоформи, які репрезентують омонімію форм усередині парадигми й омонімію між формами різних лексем, не фіксуються в словниках. Про складність виділення та повної фіксації омоформів говорять багато лінгвістів, які були свідомі того, що процес укладання таких списків надзвичайно трудомісткий і не може забезпечити достатньої повноти реєстру омоформів [1, с. 358; 5, с. 157]. Загалом проблема омонімії словоформ не є новою: питання морфологічної неоднозначності словоформ розглядалися багатьма лінгвістами як у теоретичному, так і в практичному плані в площині проблематики мовної багатозначності та „розуміння” текстів природної мови комп’ютером [4, с. 164; 5, с. 101]. Проте даних про поширеність омоформів у різних мовах практично нема, за винятком ґрунтовних розвідок Л.В. Малаховського на матеріалі англійської мови [5, с. 103-141] і О.О. Шипнівської на матеріалі української мови [11]. Дослідження кількісних та якісних особливостей граматичної омонімії в німецькій мові на основі суцільної вибірки омоформів досі не проводилося, що й зумовлює актуальність нашої статті.

Формування реєстру омоформів вимагає розробки спеціальної методики. У нашій роботі для укладання повного списку морфологічних омонімів німецької мови запропоновано методику виділення омонімів за словником словоформ. Джерельною базою для виявлення омоформів став електронний словник словоформ, сформований на основі створеної в Інституті автоматичної обробки мови при Штутгартському університеті (ФРН) граматичної лексикографічної системи, реєстр якої сягає близько 50 600 лексем. За допомогою програми синтезу парадигм Morphu 3.0 її було розгорнуто в список обсягом 431 165 словоформ, який достатньо репрезентативний для виконання поставленого завдання. Принцип морфологічного розгортання лексем до словоформ детально описаний авторами програми Morphu 3.0 В. Леціусом та Р. Раппом у низці публікацій [13; 14]. Для кожної зі словоформ списку проставлено відповідні їй граматичні коди – позначення словозмінних частиномовних характеристик слів (табл. 1).

Список граматичних кодів

Скоро- чення	Переклад	Скоро- чення	Переклад	Скоро- чення	Переклад
ABK	скорочення	INR	питальний займ.	PRÄ	теперішній час
ADJ	прикметник	KJ1	кон'юнктив 1	PRD	предикативний
ADV	прислівник	KJ2	кон'юнктив 2	PRO	займенник
AKK	знахідний відм.	KMP	складне слово	PRP	прийменник
ART	артикуль	KOM	вищий ступінь	PRT	претерит
ATT	атрибут	KON	сполучник	REF	зворотній
AUX	допоміжне дієсл.	LOK	локальний	REL	відносний
BEG	супровідна ознака	MAS	чоловічий рід	RIN	питальний
CAU	каузальний	MOD	модальний	SFT	слабкий
DAT	давальний відм.	NEG	заперечна частка	SIN	однина
DEF	означений	NEU	середній рід	SUB	іменник
DEM	вказівний займ.	NOG	без роду	SUP	найвищ. ступінь
EIG	власна назва	NOM	називний відмінок	TMP	темпоральний
FEM	жіночий рід	NON	неслабе дієслово	VER	дієслово
GEN	родовий відм.	PA1	дієприкметник I	VGL	порівняльний
GRU	початкова форма	PA2	дієприкметник II	ZAL	числівник
IND	неозначений	PART	частка	ZUS	відокремл. преф.
INF	інфінітив	PER	особовий	1	1 особа
INJ	вигук	PLU	множина	2	2 особа
IMP	наказовий спосіб	POS	присвійний	3	3 особа

Як видно з табл. 1, прийнята в системі автоматичного морфологічного аналізу граматична класифікація частин мови, незважаючи на існування різних думок про їх природу та кількість [2, с. 169; 3, с. 415], в основному збігається з традиційною класифікацією [12, с. 85-87]. До списку граматичних класів прийнятої в роботі класифікації входять: іменник, прикметник, дієслово, прислівник, числівник, займенник, прийменник, сполучник, частка, вигук, артикуль. Список граматичних ознак, необхідних для розрізнення словоформ, наведено в табл. 2.

Таблиця 2

**Список граматичних ознак для позначення словозмінних
частиномовних характеристик слів**

Скор.	Переклад	Скор.	Переклад	Скороч.	Переклад
abl	<i>похідне від</i>	mod	<i>спосіб</i>	wkl	<i>частина мови</i>
der	<i>похідне</i>	num	<i>число</i>	wort	<i>словоформа</i>
form	<i>форма</i>	pers	<i>особа</i>	konj	<i>тип відмінювання</i>
gen	<i>рід</i>	rekt	<i>керування</i>	komp	<i>ступінь порівняння</i>
kas	<i>відмінок</i>	typ	<i>тип</i>	wortkl	<i>частиномовна віднесеність</i>

У лексикографічній системі на інформацію про належність словоформ до певної вихідної форми вказує символ <form>, а самі словоформи подані між символами <lemma ... /lemma> разом з їх граматичними показниками, як-от:

```
<form>Abfahrt</form>
<lemma wkl=SUB kas=NOM num=SIN gen=FEM>Abfahrt</lemma>
<lemma wkl=SUB kas=GEN num=SIN gen=FEM>Abfahrt</lemma>
<lemma wkl=SUB kas=DAT num=SIN gen=FEM>Abfahrt</lemma>
<lemma wkl=SUB kas=AKK num=SIN gen=FEM>Abfahrt</lemma>
<lemma wkl=VER pers=2 num=PLU modtemp=PRÄ konj=NON
gebrauch=NEB>(ab)fahren</lemma>
```

Перший символ граматичного коду вказує на частинимовну приналежність словоформи: wkl=SUB; wkl=VER тощо. Другий і подальші символи передають конкретне граматичне значення словоформи: kas=AKK num=SIN gen=FEM. У цій граматичній класифікації для іменників і прикметників наведені відмінок, рід і число. Для дієслів граматичне значення представлене вказівкою на особу, число, спосіб, час, сильну чи слабку дієвідміну. Якщо у списку подана початкова форма дієслова, то диференціюється лише дієвідміна, наприклад:

```
<lemma wkl=ZUS>*stehen</lemma>
<lemma wkl=VER pers=1 num=PLU modtemp=PRÄ
konj=NON>*stehen</lemma>
```

```

<lemma wkl=VER pers=3 num=PLU modtemp=PRÄ
konj=NON>*stehen</lemma>
<lemma wkl=VER pers=1 num=PLU modtemp=KJ1
konj=NON>*stehen</lemma>
<lemma wkl=VER pers=3 num=PLU modtemp=KJ1
konj=NON>*stehen</lemma>
<lemma wkl=VER form=INF konj=NON>*stehen</lemma>

```

Для займенників ураховується як характер їх значень, так і специфіка словозміни. Відповідно, розрізняються особові, присвійні, вказівні, модальні, питальні, відносні, неозначені займенники та зворотний займенник *sich*. Для відмінюваних займенників наводяться також рід, число, відмінок і особа.

Незмінні частини мови подаються без підкласів, лише приєменники диференціюються за їх властивістю в поєднанні з головним словом керувати різними відмінками, а сполучники класифікуються відповідно до їх виду як прості (*durch, für, mit* тощо) або парні (*um ... willen, von ... an, von ... wegen*), як-от:

```

<form>um</form>
<lemma wkl=ZUS>*um</lemma>
<lemma wkl=KON typ=PRI>*um</lemma>
<lemma wkl=KON typ=INF>*um</lemma>
<lemma wkl=PRP typ=LOK,TMP,CAU rekt=AKK>*um</lemma>

```

Процедурне виокремлення реєстру омоформів німецької мови та встановлення списку відповідних їм моделей здійснювалося з опорою на алгоритм, описаний О.О. Шипнівською для української мови [11]. На першому етапі ми звели весь список словоформ у таблицю, відштовхуючись від морфологічного маркування `<form>...</form>`. Усі словоформи такого типу зведені в ліву колонку таблиці. Далі ми скоротили морфологічне маркування й отримали список суто граматичних показників. У такий спосіб ми кваліфікували всі одиниці словника словоформ. У результаті словник набуває такого вигляду (див. табл. 3).

У списку з 431165 словоформ 24148 словоформи виявилися однозначними та 407017 словоформ одержали омонімічні коди. Прикладами однозначних омоформів є:

Aalens	SUB GEN SIN NEU INF>Aalen
Achtpfündern	SUB DAT PLU MAS>Achtpfänder
Adressant	SUB NOM SIN MAS>Adressant

Таблиця 3

Фрагмент словника словоформ німецької мови

Словоформа	Граматичні показники
Abfall	SUB NOM SIN MAS>Abfall SUB DAT SIN MAS>Abfall SUB AKK SIN MAS>Abfall
Abfalle	SUB DAT SIN MAS>Abfall VER 1 SIN PRД NON NEB>(ab)fallen VER 1 SIN KJ1 NON NEB>(ab)fallen VER 3 SIN KJ1 NON NEB>(ab)fallen
Abfallen	SUB NOM SIN NEU INF>Abfallen SUB DAT SIN NEU INF>Abfallen SUB AKK SIN NEU INF>Abfallen VER 1 PLU PRД NON NEB>(ab)fallen VER 3 PLU PRД NON NEB>(ab)fallen VER 1 PLU KJ1 NON NEB>(ab)fallen VER 3 PLU KJ1 NON NEB>(ab)fallen VER form=INF NON>(ab)fallen

Серед омонімічних словоформ виділяються групи словоформ, що є представниками омонімічних форм у межах одного граматичного класу, як *Abfall*, і словоформи – репрезентанти міжчастининомовних омонімів, як *Abfalle*, *Abfallen*. Шляхом зведення в отриманому списку графічно тотожних словоформ ми нарахували в сучасній німецькій мові 307467 оморядів внутрішньо частиномовних омоформів і 99550 оморядів міжчастининомовних граматичних омонімів. Останні стали основою для створення словника міжчастининомовних омоформів, який після певної обробки набув такого вигляду: у першому стовпчику таблиці подано омонімічну форму, в другому – тип міжчастининомовних омонімів, у третьому – ланцюжок граматичних показників для омонімічних словоформ. Далі розшифровано словоформу і вказано її частиномовну приналежність (табл. 4).

Так, у наведеному фрагменті форма *HOLZEN* демонструє як морфологічну омонімію всередині лексико-граматичного класу (ЛГК), так і міжчастининомовну омонімію, і може виражати вісім

граматичних значень: значення називного, давального і знахідного відмінків однини, 1-ї і 3-ї осіб множини теперішнього часу дійсного способу, 1-ї і 3-ї осіб множини аналітичних форм кон'юнктива І і початкову форму дієслова. Ця словоформа в тексті може реалізувати значення двох ЛГК (іменника і дієслова).

Таблиця 4

Фрагмент списку міжчастиномовних граматичних омонімів

Омонім	Тип MMO	Модель MMO	Словоформа	Частина мови
HOLZEN	SUB/VER	SUB NOM SIN NEU INF	das Holzen	іменник с. р.
		SUB DAT SIN NEU INF	dem Holzen	іменник с. р.
		SUB AKK SIN NEU INF	das Holzen	іменник с. р.
		VER 1 PLU PRÄ SFT	holzen	сл. дієслово
		VER 3 PLU PRÄ SFT	holzen	сл. дієслово
		VER 1 PLU KJ1 SFT	holzen	сл. дієслово
		VER 3 PLU KJ1 SFT	holzen	сл. дієслово
		VER INF SFT	holzen	сл. дієслово

Серед усіх оморядів на міжчастиномовні омоформи припадає 24,5 % (99550 оморядів) від загальної кількості реєстрових одиниць, а решту 75,5 % (307467 оморядів) становлять омоніми всередині парадигми окремих граматичних класів. Отримані дані суттєво відрізняються від показників, отриманих на матеріалі української мови О.О. Шипнівською: 2 % (10 203 оморяди) міжчастиномовних граматичних омонімів і 98 % (600 409 оморяди) внутрішньочастинномовних омоформів [11, с. 5]. Як бачимо, збіги словоформ різних слів у німецькій мові більш частотні, ніж в українській. Це зумовлено, очевидно, ступенем синтетичності/аналітичності обох мов. Українська мова як мова синтетична характеризується великою кількістю морфем, які несуть граматичне навантаження. Відповідно, можливість графічного збігу різночастиномовних слів досить низька. Німецька мова як більш аналітична порівняно з українською, виражає деякі граматичні категорії, зокрема, рід, відмінок, частково число в іменників, за допомогою службових слів. Це відчутно збільшує можливість графічного збігу слів у різних граматичних формах.

Розглянемо детальніше міжчастиномовні омоформи. Виділена група міжчастиномовних омоформів розподіляється за 45-ма

омонімічними моделями, які репрезентують існуючі в німецькій мові омонімічні відношення між різними ЛГК (див. табл. 5).

Таблиця 5

Омонімічні моделі міжчастиномовних омоформів

№	Модель	К-сть	№	Модель	К-сть
1	PA1/SUB	26384	24	ADJ / PRO	3
2	ADJ/SUB	22663	25	ADJ / PART	3
3	PA2/SUB	19454	26	VER / PRO	2
4	VER/PA1	13193	27	PRP/SUB/VER	2
5	SUB/VER	9509	28	ADV/SUB/ADJ/PART	2
6	SUB/VER/PA2	4711	29	PRO/ADJ/SUB	2
7	VER / PA2	3242	30	KON/PRP/ADV	2
8	VER/ADJ/SUB	151	31	ART/PRO/ VER	2
9	ADJ / VER	80	32	ZAL/SUB/ VER	2
10	ADV / SUB	25	33	PRO/VER/ADJ/SUB	2
11	ZAL / SUB	19	34	SUB / VER / PART	1
12	ADJ / ADV	13	35	SUB / INJ	1
13	ADV / PART	11	36	ADV / PRO	1
14	ADV / KON	10	37	PRP / ADV	1
15	PRP / SUB	10	38	KON / PART	1
16	KON / PRP	9	39	INJ / PART	1
17	ADV/KON/PART	7	40	SUB / ART / PRO	1
18	PRO / ART	7	41	VER / ADJ / PART	1
19	ADJ / ADV / PART	4	42	ADV / PRO / PART	1
20	PRP / ADJ	4	43	PRP / ADV / PART	1
21	PRO / SUB/ VER	4	44	ADV/SUB/VER/PART	1
22	KON / SUB	3	45	ADJ/PRP/VER/ADV/PART	1
23	PRP / ADJ / SUB	3		Усього	99550

Сім із цих моделей охоплюють 99,6 % усіх міжчастиномовних омоформів (99156 оморядів). До них належать: дієприкметник теперішнього часу/іменник: *abschwächende, jubelnde, beunruhigende*, прикметник/іменник: *schöne, merkwürdige, seltene*, дієприкметник минулого часу/іменник: *geschriebene, genannte, gesandte*, дієслово/дієприкметник теперішнього часу: *fallend, lesend, springend*, іменник/дієслово: *arbeiten, leben, sitzen*, іменник/дієслово/дієприкметник

минулого часу: *signalisierte, motorisierte* і дієслово/дієприкметник минулого часу: *gemacht, verschwunden*. Саме їх можна вважати ядром міжчастиномовних морфологічних омонімів німецької мови. Всі вони представлені змінними повнозначними частинами мови – іменником, прикметником і дієсловом.

Решта 38 моделей становлять лише 0,4 % морфологічної омонімії (394 оморяди). Вони представлені як змінними повнозначними частинами мови (наприклад: прикметник/дієслово: *beliebt, einig, erwachsen*, прикметник/займенник: *einiger, sämtlicher*), так і комбінаціями змінних і незмінних повнозначних частин мови: прислівник/іменник: *freitags, rechts, vergebens*, прикметник/прислівник: *erneut, gleichzeitig, mehrfach* тощо. Крім того, у 23-х випадках зафіксовано комбінації самостійних і службових частин мови, як-от: займенник/артикль: *das, dem, einem*, прислівник/сполучник: *gleichsam, damit, jedoch*, сполучник/іменник: *ehe, entweder, falls*, іменник/вигук: *ach*, прийменник/іменник: *gen, kraft, wegen*.

Слід зазначити, що серед 45-ти моделей найчастіше зустрічаються комбінації повнозначних і службових частин мови (23 моделі). Далі йдуть за спадом комбінації повнозначних частин мови (19 моделей). Комбінація службових частин мови зустрілася лише тричі: сполучник/прийменник: *als, ohne, seit, während*, сполучник/частка: *denn*, вигук/частка: *och*.

У кількісному відношенні серед усіх морфологічних омонімів найчастіше зустрічається іменник (82950 випадків), далі в спадному порядку йдуть дієприкметник теперішнього часу (39577), дієприкметник минулого часу (27407), дієслово (30904) і прикметник (22932). Решта частин мови представлені спорадично: прислівник (80), частка (35), прийменник (33), сполучник (33), числівник (21), займенник (20). Найрідше зустрічаються артикль (10) і вигук (2).

Аналіз омонімічних моделей з огляду на їх компонентний склад показав, що довжина омонімічних типів варіює від двох до п'яти (див. табл. 6).

Як видно з таблиці 6, більшість омоформів представлені двокомпонентними омонімічними ланцюжками – 56 %. Визначене нами ядро морфологічної омонімії також представлене двосимвольними кодами (за винятком моделі SUB/VER/PA2). Малочисленними є чотири- та п'ятикомпонентні типи. Зазначена специфіка прояву явища свідчить про дію законів переваги та простоти,

запропонованих В.С. Перебийніс для визначення фонологічної структури слова [6, с. 165]. Згідно із законом переваги, невелика кількість структур реалізується з високою частотою й охоплює переважну більшість слів словника, а решта їх має низький ступінь реалізації. За законом простоти складніші структури використовуються рідше, ніж прості.

Таблиця 6

**Кількісний склад та частота моделей
міжчастиномовних омонімів**

Кількісний склад моделей	Абсолютна частота	Відносна частота
двосимвольні	25	56 %
трисимвольні	16	36 %
чотирисимвольні	3	6 %
п'ятисимвольні	1	2 %
Усього	45	100 %

Міжчастиномовні омоніми з нашої вибірки, за невеликими винятками (слова, звучання яких збіглося випадково), утворилися внаслідок конверсії – переходу однієї частини мови в іншу. Сучасний стан дослідженості конверсії характеризується вичерпним аналізом її явищ (субстантивізація, ад'єктивізація, вербалізація, прономіналізація тощо). Проте стосовно характеристики результатів конверсії серед учених нема одностайності. Представники першого підходу вважають, що відношення однозвучних спільнокореневих слів різних частин мови – це особливий вид полісемії. Так, М.А. Стерніна називає таке лінгвістичне явище категоріальною полісемією [9, с. 104]. Аналогічно І.С. Тишлер зазначає, що конверсивні слова не слід приписувати до омонімів, оскільки немає „розриву в семантиці” [10, с. 10]. З іншої точки зору, слова, що належать до різних частин мови, – завжди різні слова, омоніми. Ми дотримуємося останнього підходу, тому що розуміємо омонімію досить широко – як слова, які тотожні один одному хоча б в одному з компонентів плану вираження і відрізняються хоча б одним із компонентів плану змісту – лексичною і/або граматичною семантикою. Оскільки слова різних частин мови при однаковому написанні мають різне граматичне значення, то ми їх відносимо до омонімів.

У результаті аналізу явища безафіксальної конверсії на матеріалі німецької мови встановлено, що у відношення міжчастини-мовної морфологічної омонімії вступають усі одинадцять ЛГК, виділених за прийнятою класифікацією: іменник, дієслово, прикметник, прислівник, займенник, сполучник, числівник, прийменник, вигук, частка, артикль (див. табл. 7).

Таблиця 7

**Комбінації ЛГК у моделях морфологічних омонімів
німецької мови**

	SUB	ADJ	VER	ADV	PRO	ZAL	PRP	KON	PART	INJ	ART
SUB	—										
ADJ	+	—									
VER	+	+	—								
ADV	+	+	+	—							
PRO	+	+	+	+	—						
ZAL	+	—	+	—	—	—					
PRP	+	+	+	+	—	—	—				
KON	+	—	—	+	—	—	+	—			
PART	+	+	+	+	+	—	—	+	—		
INJ	+	—	—	—	—	—	—	—	+	—	
ART	+	—	+	—	+	—	—	—	—	—	—

Як видно з таблиці 7, іменник поєднується з 10-ма ЛГК, тобто з іменником зафіксовано найбільшу кількість моделей міжчастини-мовних омоформів. Це вказує на те, що в німецькій мові одиниця будь-якого рівня і теоретично будь-якого розміру (від букви типу *das A* „літера А” до складних речень на кшталт *das Tischleindeckdich* „скатертину-самобранка”) може субстантивуватися не тільки в плані виконання синтаксичних функцій іменника, але й морфологічно: будь-який субстантиват супроводжується артиклем, який служить його морфологічним маркером. Процесу такої ж тотальної вербалізації, ад’єктивації або адвербіалізації слів у німецькій мові не зафіксовано. У цьому полягає особлива і певною мірою унікальна специфіка німецького іменника в концептуалізації світу. Іменник у німецькій мові виходить далеко за межі субстанціональності, тобто предметності, яка є, на думку

Ю.С. Степанова, „найбільш семантичною з категорій мови” [7, с. 290].

Найбільша кількість морфологічних омонімів спостерігається між іменником та дієсловом (включно з формами дієприкметників теперішнього і минулого часів) – 60221 (60,5 % усіх прикладів міжчастиномовних омоформів). Такі випадки заслуговують особливої уваги з огляду на те, що Ю.С. Степанов вважає дієслова найбільш несемантичною з категорій, оскільки „відношення між предикатами як особливими мисленнєвими одиницями, їх позамовними об’єктивними корелятами в зовнішньому світі і їх мовними вираженнями – це відношення принципово іншого порядку, вони залучають до своєї сфери не тільки і навіть не стільки семантику, скільки синтаксис” [7, с. 290].

Кількість випадків конверсії суто між іменником та дієсловом складає 14379 прикладів (14,4 % усієї вибірки), причому в переважній більшості випадків (99 %) йдеться про субстантивізацію дієслова за моделлю $V \rightarrow \text{nomen actionis}$, як-от: *denken* „думати” – *das Denken* „мислення”, *lesen* „читати” – *das Lesen* „читання”. Як видно з прикладів, найчастіше субстантивується дієслово у формі інфінітива – форми, яка генетично і функціонально межує з іменем. За своєю семантикою інфінітив дуже близький до абстрактних іменників, які виражають дію або передають стан. Виступаючи членом речення, дієслово в інфінітиві фактично виконує іменні функції, як-от: *rauchen ist verboten* (підмет), *ich hoffe dich zu sehen* (додаток) тощо. Тому субстантивізація дієслова у формі інфінітива є подальшим розвитком його основних семантичних і граматичних властивостей і відбувається особливо легко, що зумовлює появу великої кількості омоформів.

Вербалізація іменників простежується у 159 випадках. Тут йдеться як про утворення дієслів від предметних імен, як-от: *die Bombe* „бомба” – *bomben* „бомбардувати”, *der Fisch* „риба” – *fischen* „рибалити”, так і про утворення дієслів від імен зі значенням дії, тобто широко представлена модель переходу $V \rightarrow \text{nomen actionis}$ починає „читатися” зліва направо, як-от: *die Strafe* „штраф” – *strafen* „штрафувати”, *der Start* „старт” – *starten* „стартувати”. У цьому випадку деривація служить відновленню первинної відповідності між категоріями частин мови і понятійними категоріями, хоча зазвичай процес розвивається в протилежному напрямі, тобто деривація зумовлює появу у слів вторинних значень.

Морфологічна омонімія за моделлю „іменник/прикметник” представлена у вибірці 22 823-ма прикладами. Переважну більшість прикладів складає субстантивація прикметника (22 776 лексем, 99,8 % усіх прикладів). Прикладів ад’ективації іменників у нашій вибірці порівняно мало, що вказує на те, що перехід іменників у прикметники в німецькій мові не набув великого поширення.

В омопарах моделі „іменник/прислівник” (28 прикладів) переважає процес адвербіалізації іменників, який виражається у втраті відмінювання і здатності сполучатися з узгодженим означенням. Міра близькості іменної форми до прислівника визначається рівнем її ізоляції, характером її відособлення від системи відмінків і функцій відповідного іменника. При цьому граматична форма іменників легко вгадується в омоформі, напр.: *freitags, morgens, namens, teils* тощо.

Субстантивація службових слів і вигуків спостерігається відносно рідко і пов’язана, як правило, з певним стилістичним ефектом, як от: *die Sache hat ein Aber; dem kann ich nicht ohne Wenn und Aber zustimmen*. Значення таких слів зазвичай відчутно модифікується: *aber* „але” – *das Aber* „заперечення”, *wenn* „якщо” – *das Wenn* „умова, застереження”. Субстантивовані вигуки служать для вираження певного поняття і виконують у реченні функцію одного з його членів, пор.: *sein Ach und Weh fällt mir auf die Nerven* (функція підмета).

Таким чином, семантичний простір предметності в німецькій мові виявляється найбільш складною категорією, яка включає групи слів, гетерогенні в логіко-смисловому, а внаслідок цього і у формально-граматичному відношенні.

Друге місце за кількістю міжчастиномовних омонімічних комбінацій займає дієслово разом із формами дієприкметників (8 комбінацій з 10-ти теоретично можливих). За участі дієслів та дієприкметників теперішнього і минулого часу зафіксовано 76 742 оморяди, представлені 18-ма моделями. Не виявлено омонімічних відношень дієслів зі сполучниками і вигуками.

Із прикметником зафіксовано 14 моделей міжчастиномовних омоформів, представлені 22957 оморядами. За кількістю міжчастиномовних омонімічних комбінацій прикметник займає середнє місце (6 комбінацій). Прикметник не вступає в омовідношення з числівником, сполучником, вигуком і артиклем.

Процес ад’ективації прислівників полягає в тому, що ознака дії або стану перетворюється на ознаку, яка характеризує предмет.

При цьому прислівник як незмінна частина мови набуває іменних граматичних категорій і вживається як атрибут при іншому імені. Результати дослідження вказують на те, що ад'єктивація прислівників не отримала в німецькій мові розповсюдження. Прикладами ад'єктивації прислівників у нашій вибірці є *erst, meist, selten, bange*, які виконують як атрибутивну, так і в предикативну функції.

Прикладів адвербіалізації прикметників набагато більше: *bloß, erneut, ganz, gerade, künftig, tatsächlich, wirklich* тощо. Перехід прикметників у прислівники легко пояснити із семантичної точки зору. Прислівник є найменуванням ознаки, в тому числі якісної ознаки. Прикметник, який також виражає якісну ознаку, – в семантичному відношенні найбільш близька до прислівника частина мови, пор.: *eine gerade Linie – der Weg ist gerade – gerade stehen – ich komme gerade zurück*. У граматичному плані перехід прикметника в прислівник виражається у втраті прикметником іменних граматичних категорій і в зміні синтаксичних функцій: прикметник виступає в реченні узгодженим означенням або предикативом; прислівник – передовсім обставиною.

За участі прислівників зафіксовано 80 оморядів, представлених 14-ма моделями. Кількість можливих комбінацій з іншими частинами мови дорівнює шести. Не зафіксовано омопар за моделями „прислівник/числівник”, „прислівник/артикл” і „прислівник/вигук”. Прислівник – це відкрита система, а адвербіалізація іменників, прикметників, дієслів, дієприкметників – це один зі способів поповнення цієї системи. При адвербіалізації мовні одиниці переходять у прислівники і стають лексико-граматичними омонімами вихідних форм і слів.

Із займенниками зафіксовано 25 оморядів, представлених 10-ма моделями. Кількість можливих комбінацій з іншими частинами мови дорівнює шести. Не зафіксовано омопар із числівником, прийменником, сполучником і вигуком. Перехід займенників в артиклі і частки супроводжується втратою залишків самостійності й набуттям значення відповідних службових частин мови.

В омонімічні відношення з найменшою кількістю ЛГК вступає числівник. У нашій вибірці зафіксовано лише омопари „числівник/іменник” і „числівник/дієслово”. Кількість моделей за участі числівника дорівнює двом: 1) числівник/іменник (19 омопар): *null, eins, zwei, elf, zwanziger, dreißiger, neunziger*; 2) числівник/дієслово (2 омопари): *null, sieben*.

Серед службових частин мови у вибірці кількісно найбільше представлена частка (35 оморядів), яка виступає омонімом до восьми частин мови. Найбільшу кількість оморядів виявлено між часткою і прислівником (30): *aber, allerdings, denn, doch, eben, etwa, gar, gerade* та інші. Наведені слова можуть залежно від лексико-семантичних, граматичних, інтонаційно-стилістичних умов в одному контексті виступати прислівниками, а в іншому – частками. Найчисленнішу групу вторинних часток становлять утворення від спільнозвучних модальних прислівників: *auch, eben, eigentlich, etwa, mal*. У них переважає комунікативна функція, вони уточнюють прагматичну спрямованість висловлювання, допомагають зрозуміти висловлювання як попередження, дозвіл, пораду, вимогу тощо.

Усі прийменники є результатом словотвору, оскільки вони зводяться до слів або словосполучень самостійних частин мови, які перейшли у прийменники внаслідок втрати словом своєї лексичної або граматичної самостійності. За участі прийменників зафіксовано 33 оморяди, представлені 9-ма моделями.

Сполучник може виступати омонімом до 6-ти частин мови. Найбільшу кількість омонімів зафіксовано в моделі прийменник/іменник (15): *dank, kraft, laut, mangels, mittels, plus* тощо. Не виявлено омонімічних прийменникам слів серед займенників, числівників, артиклів і вигуків.

Спостереження над функціональними омонімами дозволяють висловити низку положень про фактори, які сприяють діахронній конверсії та утворенню функціональних омонімів. Головна причина полягає в характері мислення, у його зв'язках з об'єктивною дійсністю. Людське мислення відображає реальний світ системно та ієрархічно, що віддзеркалюється як у лексиці, так і в граматиці. Мова як система, здатна певною мірою до саморегуляції, шукає різні способи компенсації морфологічної недостатності певних лексичних засобів. Одним з таких способів є створення функціональних омонімів шляхом переходу слів з однієї частини мови в іншу. Кількість слів у результаті конверсії відчутно збільшується (на матеріалі нашої вибірки кількість оморядів зростає більш ніж на 100 тисяч слів), але вони мають той самий звуковий склад і не вимагають додаткових зусиль для запам'ятовування. Тому такий процес можна розглядати як прагнення до економії, оскільки від вживання оморядів вииграють усі учасники комунікативного

акту. Отже, головною причиною виникнення в мові функціональних омонімів є необхідність компенсації відсутніх у мові слів для відображення тих чи інших сторін об'єктивної дійсності. Крім того, конверсія служить відновленню первинної відповідності між категоріями частин мови і понятійними категоріями, що також свідчить про синергетичні процеси в мові.

Інші причини, які викликають або гальмують конверсію, залежать від специфіки властивостей конкретної частини мови, яка виступає в ролі джерела, і лексико-граматичних властивостей та комунікативного змісту конверсива. Як робоча гіпотеза, яка підтвердилася на досліджуваному матеріалі, виступає таке твердження: транспозиційні можливості частини мови залежать від семантики (спільної, розрядової і конкретного лексичного значення) і граматичних характеристик. Розглянемо ці фактори детальніше.

1) Роль категоріального значення в утворенні омоформів. Під категоріальним значенням ми розуміємо узагальнене лексико-граматичне значення слова як представника частини мови. Воно властиве лише самостійним частинам мови і представлене так: предметність (в іменників), ознака предмета (в прикметників), кількість і число (в числівників), процес (у дієслів), стан (у безособово-прedikативних слів). Займенники не мають власного категоріального значення, відмінного від інших частин мови. Вони об'єднують категоріальні значення декількох частин мови: іменника (*ich, du, jemand*), прикметника (*welcher, dieser, jener*), числівника (*einige, viele, wenige*), прислівника (*wo, wohin, woher*) тощо.

Роль категоріального значення у виникненні функціональних омонімів полягає в тому, що воно служить головним засобом дозволу або заборони переходу в інший ЛГК слів. Наприклад, ніякі частини мови не можуть переходити в числівник; іменники дуже рідко (0,2 % випадків) переходять у прикметники (у решті 99,8 % випадків спостерігається перехід іменників у прикметники). Не виявлено переходів дієслів і прикметників у сполучники і вигуки, а займенників – у числівники, прийменники, сполучники і частки. Оскільки ці відношення охоплюють частини мови майже повністю, а найважливішою властивістю, яка об'єднує всі слова певної частини мови, є категоріальне значення, то можна припустити, що дозвіл або заборону на конверсію слів дає саме категоріальне значення. Іншими словами, існує семантична заборона, пов'язана

з категоріальним значенням слова, яка визначає напрям конверсії. Але, враховуючи лише цей фактор, неможливо пояснити, чому в багатьох випадках не всі, а тільки частина слів переходить в інші частини мови, або чому слова певної частини мови можуть слугувати висхідними формами для декількох частин мови одночасно. Тому необхідно звернутися до більш детального членування слів певної частини мови на розряди.

В основу внутрішнього (розрядового) членування частин мови покладено різні ознаки. Існують гомогенні класифікації, в основі яких лежить одна ознака, і гетерогенні, побудовані на використанні декількох ознак одночасно. Так, членування іменників на власні, загальні, абстрактні, конкретні, речовинні, збірні тощо базується, головню, на спільній семантиці; поділ прикметників на якісні, відносні і присвійні відбувається з опорою на семантику і з урахуванням словотвору; при внутрішній класифікації дієслова беруться до уваги як семантичні, так і морфологічні, і синтаксичні критерії. Розглянемо роль значення розряду в утворенні омоформів на прикладі прислівників.

Традиційно в німецьких прислівниках виділяють такі розряди: прислівники якості, способу дії, простору, часу, міри і ступеня, причини, мети, потенційні, обмежувальні, підсумовуючі. Не всі семантичні розряди прислівників здатні переводити свої слова в інші частини мови. Так, в іменники перейшли лише декілька прислівників якості, простору, способу дії, міри і ступеня (*nebeneinander, extra, medium, wert*), у частки – прислівники міри і ступеня (*gar, sehr, noch*), часу (*einmal, gleich, jetzt*), потенційні (*vielleicht, wohl*), обмежувальні (*nur, selbst, gerade*) і підсумовуючі (*also, nun*). Не мають омпар, наприклад, прислівники причини і мети. Це можна пояснити, на наш погляд, складністю самих категорій, які передають порівняно недавно вербалізовані зв'язки об'єктивного світу.

При утворенні омоформів, окрім категоріального та розрядового значення слів, важливу роль відіграють також інші фактори. Так, категоріальне значення прикметників не виключає перехід будь-якому прикметника в іменник. Але для того, щоб такий перехід відбувся, необхідно підключити інші (несемантичні) фактори, а саме: синтаксичні фактори (еліпсис іменника з узагальненим значенням особи), міра вживаності слова тощо. При партикуляції прислівників категорійне значення останніх не впливає на їх перехід у

частки. Основну роль тут відіграє не тільки розрядова семантика (характеризуюче або оцінювальне значення прислівника), але й лексичне значення кореня, яке дозволяє не просто передати суть вислову, а збагатити його емоційно (*bloß, denn, eben, sehr* тощо).

Роль морфологічного фактора при появі функціональних омонімів полягає в тому, що незмінні частини мови легко переходять у службові слова. Так, прислівник переходить частіше в частку, сполучник, прийменник і набагато рідше – в іменник; не зафіксовано переходу прислівника в інші самостійні частини мови. Змінні частини мови (іменник, прикметник, дієслово) активно поповнюють самостійні частини мови, тобто зв'язки змінних частин мови між собою спостерігаються у нашій вибірці в сотні разів частіше, ніж між змінними і незмінними частинами мови.

Окрім граматичних, морфологічних і семантичних факторів можна назвати також декілька інших чинників, які сприяють переходу слів в іншу частину мови. Сюди належать довжина слова, частота вживання в мовленні, тривалість існування слова. Можна припустити, що чим коротше слово, частотніше його вживання в мовленні і „старше” вік, тим більше можливостей для переходу в інші частини мови воно має. Ця теза вимагає подальшого підтвердження.

Кожний із перерахованих факторів, який сприяє утворенню функціональних омонімів або гальмує їх появу, важливий сам по собі, але вони завжди взаємодіють. Дослідження, з одного боку, деномінативних і деад'єктивних дієслів, а з іншого – віддієслівних або відприкметникових імен і віддієслівних або відіменникових прикметників за умови відсутності в їх морфолого-дериваційній структурі спеціального матеріального показника акту словотвору дає підстави вбачати в них особливі когнітивні структури. Ці структури відображають знання про відношення, що існують між об'єктом і процесом, об'єктом і його ознаками, об'єктом та іншим об'єктом тощо. Дослідження і детальний опис явища омоформії – це один із можливих шляхів вивчення концептуальних засад виділення частин мови, а також розмежування їх первинних і вторинних значень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ахманова О. С. Словарь омонимов русского языка / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1974. – 448 с.

2. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / Кацнельсон С. Д. – 4-е изд. – М. : УРСС, 2009. – 218 с.
3. Кривонос А. Т. Система классов слов как отражение структуры языкового сознания / Кривонос А. Т. – Москва – Нью-Йорк : ЧеРо, 2001. – 848 с.
4. Лаптева О. А. Речевые возможности текстовой омонимии / Лаптева О. А. – 2-е изд. – М. : УРСС, 2003. – 415 с.
5. Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии / Малаховский Л. В. – М. : Наука, 1990. – 238 с.
6. Перебийніс В. С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови / В. С. Перебийніс. – К. : Наук. думка, 1970. – 270 с.
7. Степанов Ю. С. Язык и метод. К современной философии языка / Степанов Ю. С. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 784 с.
8. Степанова М. Д. Словообразование современного немецкого языка / Степанова М. Д. – М. : Изд-во иностр. лит., 1953. – 376 с.
9. Стернина М. А. Лексические и грамматические семы при категориальной полисемии / Стернина М. А. // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1983. – С. 104-109.
10. Тышлер И. С. О проблемах омонимии в английском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.02. / Тышлер И. С. – Москва, 1966. – 20 с.
11. Шипнівська О. О. Структурно-семантичні та функціональні характеристики міжчастиномовної морфологічної омонімії сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Ольга Олександрівна Шипнівська. – Київ, 2007. – 21 с.
12. Duden. Die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – Mannheim : Dudenverlag, 1995. – Bd. 4. – 864 S.
13. Lezius W. Morphologiesystem Morphy / Lezius W. // Linguistische Verifikation; hrsg. von R. Hausser. – Tbingen : Niemeyer, 1996. – S. 25-35.
14. Rapp R. Statistische Wortartenanotierung für das Deutsche / Rapp R., Lezius W. // Sprache und Datenverarbeitung. – 2001. – Nr. 25. – S. 5-21.